

Јасмина Радојичић

ИМПЕРИЈАЛИСТИЧКИ САН РАЈКЕ РАДАКОВИЋ: МАЛОГРАЂАНИ И РАТ У РОМАНУ *ГОСПОЋИЦА* ИВЕ АНДРИЋА¹

Апстракт: На трагу савремене теорије романа Франка Моретија, али и неких класичних студија овог жанра, као што је она Ђерђа Лукача, полази се од тезе да је нестабилан класни положај, положај у *средици*, од пресудне важности за разумевање књижевноуметничке обраде малограђана. У ратним околностима ова нестабилност као и њене конкретне импликације посебно долази до изражаја, што утиче на карактеризацију јунака, а у раду се анализира на примеру Андрићевог романа *Госпођица*. Анализа ће покушати да покаже због чега се лик Рајке Радаковић може сматрати *par excellence* примером малограђанке и уједно понуди једно ново читање познатог Андрићевог романа.

Кључне речи: малограђани у књижевности, рат у књижевности, *Госпођица*, Иво Андрић, роман

Након 28. јуна 1914, Сарајево, као и читав свет, више нису били исти. Убиство аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда и његове жене Софије Хотек били су повод за рат до тада невиђених размера. Од тог рата, како наводи Ерик Хобсбаум, „европска грађанска цивилизација се никада није опоравила“, а европско грађанско друштво је „нестало с генерацијом након 1914, да се никад више не врати“ (Hobsbaum 2014: 6).

Како је „цивилизација“, која се декларативно и конкретно залагала за целокупан уметнички и културни напредак друштва, могла да изнедри и један од најкрвавијих сукоба у историји човечанства?

¹ Овај рад је делимично прилагођен део докторске дисертације под називом *Малограђанин у романима Дошљаци Милутина Ускоковића, Госпођица Иве Андрића и Ходочашће Арсенија Његована Борислава Пекића* која је започета под менторством проф. др Тање Поповић, а завршена и одбрањена 2023. под менторством проф. др Адријана Марчетић, на Филолошком факултету у Београду.

Према Хобсбауму, томе су допринела два разлога: с једне стране, њен начин производње био је усмерен ка „уништавању и преиначавању свега“, док су, с друге стране, „саме установе, политички и вредносни системи били смишљени од стране мањине и за мањину, премда такву која је могла и желела да се прошири“ (Hobsbawm 2014: 7). Управо овакав експлоататорски и ексклузивистички карактер европског грађанског друштва током Првог светског рата постао је предмет сатиричне књиге *Последњи дани човечанства* аустријског аутора Карла Крауса. „Тржишта претворише се у ратишта“, сумирао је Краус друштвено-историјске околности којима је сведочио, да би деценију касније на ову тврдњу Мирослав Крлежа додао „и обратно“ (Крлежа 1961: 164).

Дијалектичка веза између тржишта и ратишта била је све-присутна, како кад је реч о империјалистичким циљевима великих царстава, која су желела поделу и поновну поделу колонија, тако и када је реч о финансијским спекулацијама које је рат омогућио ситним профитерима у појединачним земљама. Империјалне силе, наиме, вишак капитала нису употребљавале на дизање животног стандарда маса у некој земљи, јер би то снизило профит крупних капиталиста, него су профит повећавале путем извоза капитала у заостале земље где га је било мало и где су цена земље и надница биле ниске, а сировине јефтине. Рат је био излаз који је требало да омогући поновну прераспodelу света и тиме нова тржишта за експлоатацију. С друге стране, ситни профитери су у ратним околностима видели прилику да постојећи капитал увећају, на пример, куповином злата или робе, коју би у најповољнијем тренутку за њих, и најнеповољнијем за све остале, продавали, и тако вишеструко зарађивали.

Кроз лик Рајке Радаковић или једноставно „Госпођице“, како су је звали, Иви Андрићу пошло је за руком да ненаметљиво и, тим пре, књижевно успело, обједини овакав глобални и локални однос према рату као прилици за стицање профита. Андрић је успео и да управо кроз јунакињин однос према рату књижевно уобличи и вечно неспојну „малограђанску свест“ (в. Lukács 1977).

Класни положај малограђана, положај у *средини*, између власника средстава за производњу и пролетеријата, од пресудне је важности за разумевање малограђанске свести, која, с једне стране, тежи ка вишем и коначно стабилном класном положају, док, с друге стране, перманентно страхује од пролетеризације, то јест од губитка већ стечених привилегија.

Тако, не случајно, у четвртном поглављу првог дела романа, у којем се говори о Сарајевском атентату, аутор скреће пажњу на два, у контексту нашег истраживања важна, детаља у вези с карактери-

зацијом главне јунакиње. Први детаљ тиче се појединости Рајкиног репетитивног малограђанског „сна о милиону“ под чијим снажним утиском је била и тог јутра, на дан атентата. Тако Рајка сања да је милион „досегнут и у истом тренутку превазиђен“ (Andrić 2014: 600, курзив Ј. Р). Касније, пошто сазна шта се догодило, Рајка чита „неки немачки путопис“ (Andrić 2014: 603, курзив Ј. Р). И ту је до изражаја дошао други детаљ вредан пажње, а то је Госпођичина лектира, путописи које она редовно купује и чита с јасно дефинисаним циљем – јер у њима налази „нешто што је у неодређеној али јакој вези са њеним животом, нарочито ако су ти путописи о непознатим континентима и открићима скривених блага и нових тржишта“ (Andrić 2014: 603, курзив Ј. Р).

Тај дан, који је, речима Џон Рида, потресао свет, за Госпођицу је почео сном о милиону а завршио се сном о „непознатим континентима, скривеном благу“ и „новим тржиштима“. Завршио се, метафорички говорећи, једним империјалистичким сном. И док је њена мајка у тој немирној ноћи страховала за свој народ и неизвесну глобалну будућност, Госпођица више није размишљала чак ни о милиону. Колико год се чинио грандиозним, ни милион није могао да умири њену неспокојну малограђанску свест. Она је зато тежила нечему много већем, нечему чему су тежиле и тадашње империјалне силе попут Аустроугарске, Немачке, или Јапана.

Спремала се нова подела света и Рајка Радаковић је желела свој део.

Иако је Андрић у свом делу с великом пажњом приступао малограђанском хабитусу и односима који унутар њега владају, овај сегмент пищевог опуса остао је на маргини истраживачких интересовања. У раду „Андрићеви мали људи“, Михајло Пантић је приметио да су „приповетке из малограђанског живота о ситном чиновничком и скоројевићком свету“ које је Андрић писао у свим својим стваралачким фазама, биле „најређе тумачене у сада већ непрегледној критичкој литератури о његовом делу“ (Пантић 2009: 171). Ако се тако издвојеном циклусу дода и роман *Госпођица*, може се закључити да, укупно узев, „тај циклус у пищевом опусу заузима обимом замашно, а поетичком и тематском специфичношћу свакако незаобилазно место“ (Пантић 2009: 171). Имајући то у виду, требало би упутити на још један рад „Малограђанство као тема у Андрићевом дјелу“, Риста Трифковића у којем је аутор управо анализирао неколико Андрићевих прича и укратко се осврнуо на роман *Госпођица* (Трифковић 1981).

Као што често бива у Андрићевој прози, рат постаје и главни окидач за пуну еманацију јунаковог малограђанског бића. У лику Ђорђа Ђорђевића из истоимене приповетке „Ђорђе Ђорђевић“ (1960) Андрић језгровито и сажето приказује једног прикривеног „идеалног

малограђанина“ (Трифковић 1981: 597). За разлику од неуспелог фотографа и „познатог бањалучког беспосличара и сваштара“ Степана Ковића из новеле „Бифе 'Титаник'“ (1950), који прикључујући се усташком покрету коначно добија прилику за друштвеним признањем, Ђорђу Ђорђевићу рат открива велику истину да „[з]аштићених места и изолованих тачака више, такорећи, и нема“ и да светска недаћа „погађа или може погодити сваког, па и безименог и повученог појединца“ (Andrić 2017: 761). Тако Ђорђе постаје отелотворење малограђанске сигурности коме је, иронијом случаја, промакао један степен и лишио га живота.

Рат је, међутим, и ретка прилика за самоспознају и самокритику у редовима малограђана. Пример за то је лик Исидора Катанића из дуже Андрићеве приповетке „Зеко“ (1948). Пред свеопштом неправдом и патњом коју види, Зеко више не може да затвори очи. Супротно малограђанском опортунизму и политици да се буде неутралан, Зеко одлучује да одабере страну. Ставивши своје калиграфске способности у службу виших циљева, одлучивши се на акцију потпуно свестан животне опасности у коју се упушта, избравши општи а не партикуларни интерес, Зеко коначно превазилази малограђанина у себи.

Имајући у виду методолошка ограничења овог рада, ми се не можемо детаљно бавити и осталим Андрићевим малограђанима и малограђанкама који завређују истраживачку пажњу. Ипак, ваљало би споменути још неке од њих попут штедљиве станодавке госпођице Марјане и неуморног, свезнајућег барона из приче „Суседи“ (1946); привредника и кућевласника Стевана Карајана из приче „Случај Стевана Карајана“ (1948); професора-бирократа из приче „Црвени цвет“ (1949); саможиву и осиону Наталију Каменковић, госпа Нату, из приче „Породична слика“ (1950); манијакалног чиновника из приче „Аутобиографија“ (1951); или инжењера Милана Шепаровића и његову жену Дану из приче „Затворена врата“ (1951).

Овај панорамски поглед Андрићевих прича јасно указује на то да је писац минуциозно приступао малограђанском хабитусу. Смештајући малограђане у пажљиво одабрани друштвено-историјски контекст, Андрићу је пошло за руком да створи књижевно успеле и убедљиве ликове, али и да покаже да су малограђани, ма колико одбијали да виде даље од личног интереса, увек нераскидиво везани за своје доба.

У том смислу, ни Госпођица није била изузетак.

Лик зеленашице из једне патријархалне средине на периферији капиталистичког центра могао је да уђе у српску књижевност тек

у делу које би тематизовало прве деценије XX века да би историјски, а уједно и књижевно, био убедљив. Чињеница да је потицала из трговачког сталежа који је у то време на овим просторима већ био развијен, Рајки је омогућила да своје богатство стекне и увећа пре свега на основу симболичког, а онда и скромног материјалног капитала који је од оца наследила. Такође, чињеница је и да је она као жена у првим деценијама XX века, ма колико то било ретко и неубичајено, тим капиталом могла и самостално да располаже. Такви материјални и друштвено-историјски услови Рајки Радаковић омогућавају да буде „једна од ретких женских фигура у историји српске књижевности и културе која у једном изричито патријархалном поретку 'добива приступ статусу субјекта', а тиме и приступ активног, одговорног актера у ширем историјском процесу“, како то у раду „*Госпођица*“ Иве Андрића: Проблем фокализације и приступ 'субјект-позицији'“ запажа Татјана Росић (Росић 2006: 142).

Врлине које су се вековима сматрале женским, као што су пасивност, оданост, попустљивост или нежност, у новим околностима које су жени омогућиле статус субјекта, испоставиле су се, међутим, као потпуно излишне, непогодне, а онда и штетне. И феномен *части*, који је у тренутку примарне акумулације капитала давао одређени легитимитет мушким припадницима трговачког сталежа који је све више јачао, убрзо се показао као неодржив и деструктиван, што се види и на примеру Рајкиног оца.

Како би постојеће стање окренула у своју корист и заштитила несигурни класни положај, Госпођица зато мора да одбаци како атрибуте традиционално приписиване женама тако и кодексе старог грађанства.² Одабравши активност, отпорност, чак и суровост, она се успешно позиционира у свету којим и даље владају мушкарци. Одбацивши *женске врлине*, Рајка Радаковић, међутим, не постаје „нова жена, јунакиња лепе литературе [...] са самосталним захтевима на живот, јунакиња које своју личност доказује, јунакиња која протествује против општег заробљавања жене у држави, породици, друштву, које се боре за своја права као представнице свога пола“, како је то записала Рајкина *савременица*, Александра Колонтај (Колонтај 1922: 36). Подредивши потенцијал да освоји статус субјекта личном и пар-

2 Индикативно је да су оба ова идентитета, родни и класни, које Рајка инвертира, преиначава или одбацује, садржани у хонорифику „госпођица“ који временом постаје надимак, у тексту написан великим почетним словом. Њиме се упућује на то да је реч о неударој жени, што је често истицано, али и „неударој женској особи из грађанске класе“, како стоји у одредници *Речника српскохрватскога књижевног језика* (уп. Стевановић, 1967: 541).

тикуларном интересу, Госпођица уместо *нове жене* (по)остаје само гиноморфна малограђанка.³

Док све више осећа сласт коју даје „пара која се коти“, Госпођица је посебну пажњу поклањала томе да сви њени послови буду урађени у складу са законом, „то јест на његовој крајњој граници“ (Andrić 2014: 588). У тој сивој зони, на граници закона, Рајка послује и увећава сопствени капитал, експлоатишући туђу несрећу, све време подржана постојећим правним системом. Тако је за њу Сарајево „ловиште“, људска мука потенцијал за зараду, а човек који моли за новац предмет презира и „плен“ (Andrić 2014: 587).

У хладном предсобљу за малим столом на којем се налази само једно парче хартије и старинска мастионица с јефтиним пером остала још из ђачког доба, седи Госпођица на простој, тврдој столици, с које с висине гледа на своје молиоце, посађене на још мању и тврђу столицу. Ако је за Робинзона столица представљала ретку удобност коју је могао у суровим условима себи да приушти, Рајкина неудобна столица симбол је не само њеног интенционалног аскетизма те, поред строгости, јуридизма и тежње према акумулирању свих облика, „карактеристичне диспозиције ситнобуржоаског хабитуса“, већ и конкретне моћи да одлучује о даљем животу оних испод ње (Burdije 2013: 343). Позиционирајући се и дословно изнад својих молилаца, Госпођица их посматра, анализира и процењује, али их никад не слуша. У одбијању да их чује као и „да такво одбијање себи дозволи, односно приушти“, како је то истиче Марија Грујић, Госпођица манифестује своју економску надмоћ и малограђански презир према слабијима и класно депривилегованима (Грујић 2017: 185).

Тематизујући пословање на граници закона, Андрић у роману *Госпођица* приказује како малограђани увек нађу начин да заштите властите интересе. Они то, по правилу, чине у оквирима закона чије противречности хармонизују и окрећу у сопствену корист. Бавећи се зеленаштвом на начин на који се бавила, Рајка конкретном праксом потврђује велики парадокс модерног друштва: да ствари могу бити неморалне али законите. И да је управо таква „мешавина неморала и законитости предуслов грађанског успеха“ (Moretti 2013: 176).

3 У раду „Гиноморфно друго и патријархално-паланачки модел света у Андрићевој ‘Госпођици’ и ‘Госпа Ноли’ Исидоре Секулић“, Тихомир Брајовић с посебном пажњом анализира другост у роману *Госпођица* истичући да се Друго „овде разоткрива као амбивалентно гиноморфно, то значи као женско које је својом или туђом одлуком заклоњено, односно прикривено конвенционално мушким обележјима [...]“ (Брајовић 2006: 288–289).

И касније у роману, кад је крај Првог светског рата већ изван, Рајка не страхује од законске правде која би је могла стићи због начина на који послује. Чак и пијанци које чује како о њој говоре као о најстрашнијем монструму знају да „она све то ради невидљиво и потајно, и све поштено и по закону, ко бајаги“ (Andrić 2014: 631). Госпођица се није плашила закона јер је знала како да га заобиђе и искористи. Она се плашила нечег другог. Плашила се *незаконите* освете „народа“, поменутих пијанаца и, „голаћа, који је можда никад у животу нису видели“ (Andrić 2014: 631). Рајка се плашила освете свих оних депривилегованих, који су, због својих убеђења, сиромаштва или етничке припадности у рату страдали, док је она пословала и напредовала.⁴

Први светски рат и политичке кризе које су му претходиле период су Рајкиног највећег економског просперитета. Њен успех отпочиње с Анексионом кризом 1908, кад на наговор једног од својих редовних клијената, Јеврејина Рафе Конфортија почиње да „опрезно“ и „споро“ инвестира с што мање ризика, тражећи средње решење које би донело зараду без икаквог губитка (Andrić 2014: 593). За разлику од Конфортија, који се на пољу неизвесних тржишних трансакција креће сигурно попут „ловачког пса“, Рајка је малограђански обазрива и игра на сигурно (Andrić 2014: 593).

С балканским ратом 1912, у још једном од оних поремећаја „у коме се губи и добива“, Госпођица је опет „на страни која добива“ (Andrić 2014: 594). Њен напредак није производ неког посебног талента, срећних околности или свеопштег друштвеног прогреса. Напротив, он је резултат истрајног малограђанског опортунизма и свесне одлуке да „никако и ни по коју цену неће допустити да се нађе на страни која губи“ (Andrić 2014: 604).

Имајући у виду овај јасно профилисан и артикулисан политички став, као и њено целокупно деловање и понашање у кризним временима, дало би се закључити да Госпођица није сасвим аполитична или незаинтересована за друштвенополитичка питања, како се на

4 У опортунистичком понашању Рајке Радаковић Рајнхард Лауер проналази паралеле с понашањем „такозваних ‘квислиншких’ кругова“ за време окупације Београда у Другом светском рату: „[Т]о да она по сваку цену настоји да буде на страни која добива, а не на оној која губи, да показује до последњег тренутка лојалност према владајућем систему, да се, свесно или несвесно отцепи од свога народа – све се то може лако тумачити у смислу алегорезе односно алузије на ауторову садашњицу у тренутку настанка романа [од децембра 1943. до октобра 1944, прим. Ј. Р.]“ (Lauer 1987: 165).

први поглед може учинити.⁵ Наиме, она је селективно, малограђански заинтересована за политичке процесе у друштву, онда кад јој то непосредно користи и помаже да избегне губитак.

Филтрирајући све(т) кроз призму личног интереса, Госпођица и конкретно политички делује. Да би се заштитила од потенцијалних напада и одмазди, она качи црне барјаке у знак солидарности с новим окупационим властима. Док свет грми од „огромних потреса маса“, „од новинских вести које су личиле на крикове, од невероватних претњи и неочекиваних остварења“, док се и поред ње, „ту у самом Сарајеву“, дешавају „невиђене и незапамћене ствари“ (Andrić 2014: 611), Госпођица не допушта да јој живот и послове ремете „људи и догађаји са којима она нема и неће да има ничег заједничког“ (Andrić 2014: 614). Она је рат доживљавала пре свега „као фон на којем се реализују њене новчане трансакције, које напредују све више како рат добија на убрзању,“ како то у књизи *Писац и прича: Стваралачка биографија Иве Андрића* примећује Жанета Ђукић Перишић (Ђукић Perišić 2012: 178). Истовремено, Госпођица није пропуштала ниједну прилику да јавно покаже лојалност страни за коју је мислила да добија: „[н]абављала је заставице и разне значке централних сила и истицала их на својој кући, куповала фотографије њихових владара и војсковођа, старајући се да све то и не буде скупо и да буде примећено“ (Andrić 2014: 615).

Како рат одмиче, Госпођица све чешће размишља о последицама које би његов исход имао по њу и њене послове. Међутим, није лако предвидети даљи развој догађаја и у складу с тим приклонити се победничкој страни. Послови се отимају контроли, људи насилно прибављају робу и олако узимају зајмове без покрића. У том свеопштем метежу, „прави људи од посла“ више не могу да се снађу и заштите имовину и личне интересе (Andrić 2014: 621).

Крај рата кобан је и по Рафу Конфортија, који након великог економског успеха завршава у понорима сопствене помахнитале свести. Његова закаснела, филантропска реакција није, међутим, последица некаквог „изненадног буђења моралности“ или покајања, већ „делање пред ужасом да је својим рачуном заборавио да обухвати поље

5 У тексту „Баш је добро бити Рајка“, Мухарем Баздуљ прави разлику између Рајкине аполитичности и „неполитичности“. У томе што Рајка одбија да дели судбину своје заједнице и „што јој је таква мисао неподношљива“, Рајка се, по речима аутора, „потврђује као неполитична особа“, а не аполитична (Bazdulj 2015: 47). Будући да су „аполитичност“ па и „неполитичност“, у неку руку, само још један вид политичког избора, термилошки прецизније је говорити о Рајкиној *селективној заинтересованости* за политичка питања.

биолошког капитала, онтолошки надређеног друштвеном пољу“, како тврди Дуња Ранчић (Ранчић 2017: 406). Ма колико било очигледно и здраворазумско сазнање да ако народ гладује ни капитал не може да расте, које је посредно довело и до Конфортијевог коначног слома, за Госпођицу оно остаје страно и недокучиво. Због своје малограђанске партикуларности она не може да разуме „какве везе има она, Рајка, и њен посао са питањем да ли је народ сит или гладан“ (Andrić 2014: 619).

Ако је почетак рата симболично био представљен кроз Рајкин империјалистички сан о новим тржиштима, његов крај обележио је кошмар, застрашујући сан о свету без новца.⁶ У том сну „нестало је појма о новцу“, сама реч је „изгубила свој смисао“, „новчанице су отишле на сметлиште“, а „дукати постали исто што и тантузи“ (Andrić 2014: 626). Иако сан, био је то знак да је њена позиција озбиљно угрожена и да се нешто мора предузети. Осуђена од средине и породице али и даље невина пред законом, Рајка Радаковић крајем 1919. заувек напушта Сарајево.

У грчевитом настојању да никад не буде на страни која губи, Госпођица, кад је реч о предратном и ратном периоду, у томе и успева. Прецизније, она скоро сасвим успева. На железничкој станици у Славонском броду, где с мајком чека везу за Београд, „[и] поред највеће пажње украден им је један кофер“ (Andrić 2014: 633). У том тренутку, њој се чини као „да јој је искинут комад живог меса“ (Andrić 2014: 633). За све четири године рата то је и једина рана коју је Госпођица задобила и једини истински бол који је осетила, јер је тај кофер, коначно, и једино што је у рату изгубила.

Временски смештена у период од 1906. до 1935, *Госпођица* се може читати и као Андрићев романескни одговор на критично стање „грађанског света“, како је аутор називао средњи сталеж Босне и Србије тог доба (Andrić 2014: 586). Одабравши за протагонисткињу

6 У првом издању романа *Госпођица*, објављеном у сарајевској Свијетлости 1945. епизода у којој се описује страхан сан о новцу није уврштена (уп. Андрић, 1945: 101–102). Као засебна новела „Сан“ она је први пут штампана у оквиру збирке *Нове приповетке* из 1948, да би у другом издању *Госпођице*, на захтев аутора, постала интегрални део романа.

У „Напомени критичког издања романа ‘Госпођица’“ из 2020. које је приредио Милан Потребих пише да је: „[п]рема пишевом сведочанству из мемоарских записа Косте Димитријевића *Разговори и ћутања Иве Андрића*, писац текст приповетке ‘Сан’ изабацио у првом, а вратио у другом издању *Госпођице*“ (Andrić 2020: 482). Занимљиво је да и поред тога што је била релативно скрајнута у односу на остале Андрићеве романе објављене за живота, *Госпођица* „[и]гром судбине постала први критички приређен Андрићев роман“ (Алексић 2021: 195).

романа припаднику средњег сталежа чији је отац финансијски пропao и тиме заувек обележио јунакињин даљи пут, Андрић овдашње грађанско друштво у првим деценијама XX века приказује кроз призмy једног малограђанског схватања живота. У случају Рајке Радаковић, то подразумева радикалну штедњу, пословање на граници закона и политички опортунизам. То, такође, подразумева и једну непрестану рачуницу чији је циљ да се што прецизније укалкулишу сви ометајући чиниоци који би могли да угрозе Рајкин животни циљ: „не бити на страни која губи“.

Међутим, чак ни Рајкина с много пажње и труда вођена рачуница није успела да предвиди једну тако непредвидиву ствар као што је љубав. Након толико година посвећеног, себичног и безобзирног стицања, као у сну, у Рајкином животу појављује се младић који јој није био „ни род ни помозбог, ни брат ни љубавник“, а коме је она „вољно и радосно даје онолико колико никад ником није давала ни веровала да би могла дати“ (Andrić 2014: 654). Био је то неки „нови сан“ у којем су се мешали звукови и слике, безбрижни тренуци прошлости с емпатичним поривом садашњости.

Био је то уједно и *најнерационалнији* од свих Рајкиних снова. Наиме, ни у једном од својих претходних снова, ма колико грандиозни или фантастични били, Госпођица лични интерес није доводила у питање. У односу према Ратку Ратковићу, међутим, она је први пут од очеве смрти туђи интерес ставила испред свог. И не само то. Уместо да штеди, Рајка је давала, уместо да профитира, она је неизвесно улагала, уместо да буде подозрива, веровала је. Водећи се емоцијама а не разумом, срцем а не главом, Рајка је први пут у животу ризиковала. И изгубила.

Да је Рајка остала доследна очевом завету, да се није заљубила и попустила пред налетом овог „неартикулисаног и двосмисленог еротског заноса у којем се мешају чулна и фантазијска, телесна и финансијска фасцинација“, како то запажа Тихомир Брајовић, питање је у којој мери би њен лик био убедљив и књижевно успео (Braјović 2015: 275–276). Имајући у виду значај сентиментализма за развој романа као жанра, питање је и да ли би се без овог својеврсног омажа сентименталној љубави чији је предмет готово у целости био плод јунакињине чисте уобразиље, *Госпођица* могла сматрати Андрићевим „правим романом“, како га је аутор назвао (Димитријевић 1981: 67).

Поверовавши Ратку и дајући му новац, Госпођица је непосредно угрозила и свој нестабилни класни положај. Тиме је довела у питање малограђанско начело да су „воља и напор“ удружени с прецизним планом довољни да се „одбрани од свега“ и задобије сигурна

друштвена позиција имуна на било какве промене. И поред тога што је схватила да је то мит и да за људе попут ње „нема одбране ни сигурне заштите“ (Andrić 2014: 668), Рајка, као ни њен отац пре ње, није успела да несигурност властите друштвене позиције сагледа у оквиру ширег друштвеног система коме су кризе и нестабилност инхерентни. Она је, напротив, додатно изоштрила свој партикуларни, индивидуалистички, малограђански поглед на свет и одбацила све оно што је могло бити непредвидљиво и изван њене непосредне контроле.

Упркос свој предострожности и напору да се осигура и заштити од људи, Госпођицу су неочекивано *напале* ствари. Као што је преуређивању стана Иван Иљич приступао толико посвећено да је због завесе „као у јуришу, изгубио живот“ (Tolstoj 2010: 95), тако је Госпођица опсесивно бринући за сигурност свог новца на крају страдала због капута. Сенка за коју је мислила да је сенка разбојника заправо је била сенка њеног капута. Кад је то схватила, било је већ касно. Издало ју је њено нелечено срце.

И поред непрестане обазривости, свих сефова и тајних места где је сакривала нагомилан новац, Госпођица није успела да се избори с несигурношћу властитог класног положаја. Чак ни милион, којим је „у највећем јеку својих послова већ и располагала“ (Andrić 2014: 678), није могао да барем накратко умири њену неспокојну малограђанску свест. Да је некако успела да се домогне „нових континената“ и „скривеног блага“, да је освојила „нова тржишта“ о којима је читала у немачким путописима, српска књижевност би у лику Рајке Радаковић можда добила свог Робинзона. Овако, Рајкин *империјалистички сан* у освит Првог светског рата остао је само јалово маштање једне сарајевске малограђанке.

Литература

- Алексић, Милан. „Критичко издање романа ‘Госпођица’ Иве Андрића“. *Свеске Задужбине Иве Андрића* 40. 38 (2021): 195–201.
- Андрић, Иво. *Госпођица*. Критичка издања дела Иве Андрића. Приредио Милан Потребих. Београд: Задужбина Иве Андрића, 2020.
- Брајовић, Тихомир. „Гиноморфно друго и патријархално-паланачки модел света у Андрићевој ‘Госпођици’ и ‘Госпа Ноли’ Исидоре Секулић“. *Слика другог у балканским и средњоевропским књижевностима: зборник радова*. Ур. Миодраг Матицки. Београд: Институт за књижевност и уметност. 2006. 285–293.
- Грујић, Марија. „Говор као одсуство разговора: у прилог проучавању Андрићеве концепције књижевног јунака“. *Књижевна историја* 49. 161 (2017): 168–188.
- Димитријевић, Коста. *Иво Андрић*. Горњи Милановац: Дечије новине. 1981.
- Колонтај, Александра Михајловна. *Нова жена*. Превео Михаило Тодоровић. Београд: Р. М. Веснић. 1922.
- Пантић, Михајло. „Андрићеви мали људи“. *Неизгубљено време: огледи*. Београд: Службени гласник. 2009. 171–183.
- Ранчић, Дуња. „Бурдијеов појам поља и Андрићева ‘Госпођица’“. *Andrićeva Gospodica / Andrićs Fräulein*. Ур. Бошко Тошовић. Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität; Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske; Beograd: Svet knjige: nmlibris. 2017. 399–412.
- Росић, Татјана. „‘Госпођица’ Иве Андрића: проблем фокализације и приступ ‘субјект-позицији’“. *Наслеђе: часопис за књижевност, уметност и културу* 3. 4. (2006): 39–54.
- Стевановић Михаило и др. (ур.). *Речник српскохрватског књижевног језика* (Т. I). Нови Сад Матица српска; Загреб: Матица хрватска. 1967.
- Трифковић, Ристо. „Малограђанство као тема у Андрићевом дјелу“. *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе: Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Београду од 26. до 28. маја 1980*. Ур. Драган Недељковић. Београд: Задужбина Иве Андрића. 1981. 589–599.
- Andrić, Ivo. *Priče*. Beograd: Laguna, 2017.
- Andrić, Ivo. *Romani*. Beograd: Лагуна, 2014.
- Bazdulj, Muharem. „Baš je dobro biti Rajka“. *Vreme* 1262 (2015): 45–48.
- Brajojić, Tihomir. *Grozница i podvig: ogledi o erotskoj imaginaciji u književnom delu Ive Andrića*. Beograd: Geopolitika izdavaštvo, 2015.
- Burdije, Pjer. *Dinstinkcija: društvena kritika suda*. Prevela Kornelija Nikčević. Podgorica: CID, 2013.

- Đukić Perišić, Žaneta. *Pisac i priča: Stvaralaška biografija Ive Andrića*. Novi Sad: Akademska knjiga. 2012.
- Hobsbaum, Erik. *Kraj kulture: Kultura i društvo u XX veku*. Prevod: Aleksandar V. Stefanović, Beograd: Arhipelag, 2014.
- Krleža, Miroslav. „Karl Kraus o ratnim stvarima“ y: *Eseji I*. Zagreb: Zora. 1961. 159–170.
- Lauer, Reinhard. „Istorija i karakter u Andrićevoj 'Gospodici'“. *Poetika i ideologija: jugoslovenske teme*. Bograd: Prosveta. 1987. 163–170.
- Lukács, Georg. *Povijest i klasna svijest*. Preveli Milan Kangrga i Danilo Pejović. Zagreb: Naprijed. 1977.
- Moretti, Franco. *The Bourgeois: Between History and Literature*. London, New York: Verso, 2013.
- Tolstoj, Lav Nikolajević. *Smrt Ivana Iljiča i druge pripovetke*. Prevela Zorka Velimirović i dr. Beograd: Feniks Libris, 2010.

Jasmina Radojičić

THE IMPERIALIST DREAM OF RAJKA RADAKOVIĆ: WAR AND THE PETIT BOURGEOISIE IN *THE WOMAN FROM SARAJEVO* BY IVO ANDRIĆ

This paper analyzes the depiction of the petite bourgeoisie in the novel *The Woman from Sarajevo* by Ivo Andrić. Although Andrić paid great attention to the portrayal of the petite bourgeoisie in his work, so far, this segment of his opus has remained on the margins of research. Our thesis, based on the contemporary theory of the novel by Franco Moretti and some classical studies of this genre such as those by György Lukács, is that the unstable class position – the “middle” position – is crucial for understanding the literary treatment of the petite bourgeoisie. This instability is particularly evident in wartime, as seen in the novel through the characterization and motivation of the characters. At the dawn of the First World War, the novel’s main character, Rajka Radaković, dreams of new markets that she, much like the imperial powers of the time, would like to conquer. At the same time, Rajka fiercely fights not to lose anything of her small capital acquired through usury. By choosing a protagonist from the middle class, whose father had financially failed, forever sealing the main character’s fate, Andrić portrays the civil society of Bosnia and Serbia in the early decades of the 20th century through the prism of a typically petit bourgeois understanding of life. In the novel, Rajka Radaković is depicted as a political opportunist, who practices radical thrift and conducts her business on the edge of law. By analyzing these specific aspects of her character, it becomes clear why she can be considered the quintessential example of a petite bourgeoisie in the history of Serbian literature. With that in mind, this paper shifts the focus from analyzing the psychological traits and morality of the novel’s characters towards the examination of the systemic contradictions that are typical of civil society and the specific class position of the petite bourgeoisie. Its aim is to formulate a new reading of Andrić’s famous novel and provide an analytical framework for studying the portrayal of the petite bourgeoisie in the Serbian novel of the 20th century.

Keywords: petite bourgeoisie in literature, war in literature, Ivo Andrić, *The Woman from Sarajevo*